

Tibetiešu lūgšanu kreļļu *mālā* (tib. *phreng ba*) iespējamās semantiskās saknes

Tibetan Prayer Beads mālā (Tib. phreng ba): Possible Semantic Roots

Elizabete Taivāne

Latvijas Universitātes Teoloģijas fakultāte
 Raiņa bulv. 19, Rīga, LV-1050
E-pasts: elizabethetaivane@lu.lv

Kopsavilkums

Tibetiešu lūgšanu kreļļu *mālā* semantikas analīze ir attiecināma uz mūsdienās aktuālo *relīģijas un materiālās kultūras* jeb *materiālas relīģijas* pētniecības jomu. Pirmajā raksta daļā ir apspriesta jaunās relīģijpētniecības apakšnozares specifika, t. i., pētniecības objekts, pētniecības metodes un faktori, kas ir par iemeslu materiālajam pavērsienam relīģijzinātnē. Otrajā raksta daļā esam pieskārušies formāliem jautājumiem, kas skar *mālā*, pievērsot padziļinātu uzmanību izejmateriāliem, no kuriem *mālā* ir darinātas, it īpaši cilvēka kaulam. Diskusija par cilvēka kaula izmantošanu tantriskajā rituālajā praksē atklāj tibetiešu lūgšanu kreļļu jaukto semantisko lauku, kas savukārt norāda uz Tibetas relīģiskās eklektikas savdabību.

Atslēgvārdi: tibetiešu lūgšanu krelles, *mālā*, *phreng ba*, cilvēka kauls, materiālā relīģija.

Relīģija un materiālā kultūra

Tibetiešu lūgšanu kreļļu jeb *mālā* semantikas jautājums ir attiecināms uz tā sauktās *materiālās relīģijas* pētniecības jomu. Šī jaunā relīģijzinātnes apakšskola, ko mēdz saukt arī par *relīģiju un materiālo kultūru*, ir Ričarda Karpa (*Richard M. Carp*) definēta kā transdisciplinārais lauks, kas pieaicina tādas pētniecības jomas kā vizuālās un performatīvās mākslas un kultūras vēsture un teorija, arheoloģija, relīģijzinātne, vēsture, antropoloģija, folklorā, tehnoloģijas vēsture, kultūrģeogrāfija, psiholoģija, socioloģija utt.¹

Diks Houtmans (*Dick Houtman*) un Brigita Meiera (*Brigit Meyer*) klasificē materiālās relīģijas pētniecības objektus šādi: 1) objekti tiešā vārda nozīmē, t. i., relikvijas, amuleti, relīģiskie tērpi, uzgleznotie un skulpturālie objekti, uzraksti un arhitektūras telpa; 2) izjūtas un ar maņu palīdzību iegūtā pieredze, kas ir redzēšana,

¹ Carp, Richard M. "Material Culture". *The Routledge Handbook of Research Methods in the Study of Religion*, ed. Michael Strausberg and Steven Engler. London and New York: Routledge, 2014, p. 474.

dzirdēšana, aptaustīšana utt.); 3) ķermeņa akti (*performance*), kas ir specifiskie žesti, rituāli, ceremonijas un svētki.²

Ar materiālo kultūru ir domāts viss, kas ir uztverams un vienlaikus asociējas ar kultūru, t. i., ne tikai artefakti, bet arī konteksti un procesi, kuros tie ir iesaistīti, kā arī to lietojuma un ražošanas specifika. Materiālā kultūra ietver telpas un laika dimensijas. Tā paredz arī tādus uztveresodus, kas nav saistīti ar vizuālo, kā, piemēram, mūzika. Materiālā reliģija tikpat labi iekļauj tādus reliģiskās dzīves aspektus kā piedalīšanās sakrālajā mielastā, vīraka smaržas baudīšana, fiziskais kontakts ar lūgšanu krellēm, dievbijīgās pozas un žesti utt.³

Materiālās reliģijas pētniecības lauks iezīmē pārmaiņas reliģijzinātnē jeb pavērsienu no ticējumiem uz praksi, no idejām uz materiālajiem priekšmetiem. Jaunās pētniecības jomas pārstāvji pārliet akcentus no reliģijas kā privātās, iekšējās dzīves jomas uz publisko telpu.⁴

Vesela rinda pētnieku skaidro, ka reliģijas un materiālās kultūras kā pētniecības jomas aktualitāte mūsdienās ir saistīta ar zināmu atskārsmi, ka iepriekš reliģijzinātnē veidojās reformācijas un apgaismības laikmeta ideju paspārnē. Protestanti uztvēra jebkādu materiālo lietu godināšanu kā elkdievību. Viņu uztverē īstā reliģija paredz atgriešanos pie Rakstiem. Kopā ar reliģiskās tradīcijas tekstualizāciju lielu lomu piešķīra individuālajai sirdsapziņai un ticībai, kamēr rituālo un materiālo aspektu reliģijā vērtēja ar lielām aizdomām. Apgaismības idejām materiālās reliģijas noliegšanā bija ne mazāka loma. Milzīgu nozīmi piešķīra prātam un racionālajam, empīrisam un eksaktajām zinātnēm. Vēsturi skatīja progresā plāksnē. Materiālo reliģijas aspektu šajā kontekstā uzskatīja par viduslaiku iracionālās domāšanas un māņticības paliekām.⁵ Nicinošā attieksme pret materiālo aspektu hinduismā un budismā bija saistīta ar filoloģiski un tekstoloģiski ievirzīto pētniecību koloniālisma laikmetā. Materiālo aspektu iesaistīja tikai tajā gadījumā, ja tas varēja atbalstīt tekstu lasīšanu.⁶

Materiālo pavērsienu reliģijzinātnē nebūtu pareizi saistīt tikai ar kādiem pagātnes pārpratumiem. Pastiprinātā interese par materiālo aspektu reliģijā ir postmodernās domāšanas produkts. Nav noslēpums, ka postmodernismam ir raksturīga atteikšanās no esenciālisma un pievēršanās kontekstuālismam jeb konstruktīvismam. Tas nozīmē, ka postmodernajā reliģijzinātnē nav atļauts atvasināt reliģiju no kāda pārpausaulīga pirmavota, jo tas nav verificējams. Reliģija top kultūrvēsturiskajā kontekstā. Pētījumā var uzticēties vienīgi materiālajā plāksnē pierādāmām parādībām, kas būtu redzētais, dzirdētais, taustāmais utt. Interese par reliģijas materiālo modu un mēģinājums atvasināt reliģijas idejisko devumu no materiālā ir postmodernisma iezīme.

² Strijdom, J. "The Material Turn in Religious Studies and the Possibility of Critique: Assessing Chidester's Analysis of 'the fetish'". *HTS Theologiese Studies/Theological Studies*, 70(1), Art. #2116, p. 1. Pieejams: <http://dx.doi.org/10.4102/hts.v70i1.2116> (skatīts 15.02.2020.).

³ Carp, Richard M. "Material Culture", p. 475.

⁴ Strijdom, J. "The Material Turn in Religious Studies and the Possibility of Critique: Assessing Chidester's Analysis of 'the fetish'", p. 1.

⁵ Mann, Richard D. "Material Culture and the Study of Hinduism and Buddhism". *Religion Compass* 8/8, 2014, pp. 264–265.

⁶ *Ibid.*, p. 266.

Materiālās reliģijas pētniecības lauks daļēji pārklājas ar reliģijas antropoloģiju. Viena no antropoloģijas aktuālākajām pētniecības jomām ir cilvēka ķermenis. Par piemēru var kļūt tādas tēmas kā reliģiskais tērps un tā ietekmes uz vienas vai otras sociālās grupas pārstāvju statusu sabiedrībā, slimība, dziedināšana un eksorcisms.⁷ Ir būtiski tas, ka pat tāda "spirituāla" tēma kā eksorcisms mūsdienu reliģijas antropoloģijā nokļūst ķermeņa kompetences laukā.

Pētniecības metodes, kuras izmanto materiālās reliģijas jomā, ir cieši saistītas ar naturālismu⁸ un postmoderno kontekstuālismu. Pirmā metode skar datu ievākšanas fāzi pētījumā. Ričards M. Karps iesaka aktīvi izmantot paša, t. i., pētnieka, ķermeni. Pētījuma rezultāti nedrīkst būt smelti vienīgi no grāmatu lasīšanas. Tam ir jābūt lauka pētījumam, kad, piemēram, lai izprastu reliģisko deju, būtu jāmacās dejot. Tāpat nebūtu jāignorē tā sauktā "ķermeņa inkulturācija", kas ir dažādu faktoru izraisītās iespējas un ierobežojumi mēģinājumā ķermeniski iejusties pētniecības priekšmetā. Lai ievāktu datus, ir ieteicams izmantot arī līdzdalīgās vērošanas metodi. Sastapšanās ar pētāmo objektu muzeja un repozitorija telpā materiālās reliģijas jomā nav uzskatāma par pietiekamu. Vēl viens metodoloģiskais princips, kas gan lielākā mērā skar datu interpretācijas fāzi, paredz pētāmā objekta kontekstualizāciju. Tas nozīmē, ka templi nevajadzētu pētīt izolācijā no apkārtesošajām ēkām un aktivitātēm.⁹ Bez šaubām, līdzdalīgā vērošana, kā arī ķermeņa izmantošana pētījumā ir radniecīga gan līdzdalīgās vērošanas metodoloģijai antropoloģijā, gan postmodernās reliģijas fenomenoloģijas empātijai.

Neraugoties uz reliģijas un materiālās kultūras lauka ideoloģisko zemtekstu, pētniekam ir daudzpusīgas iespējas analizēt materiālos objektus dažādos aspektos. Pētījumos *materiālajā reliģijā* ir iespējams norobežoties no postmodernās reliģijzinātnes pieteiktajiem rāmjiem. Viena no tādām iespējām ir konstatēt un izanalizēt saikni starp materiālo aspektu reliģijā un tās netaustāmo, t. i., garīgo jeb idejisko, saturu¹⁰, noklusējot jautājumu par to, kura reliģijas dimensija, materiālā vai garīgā, ir primārā. Tādu stratēģiju izmantosim pētījumā par tibetiešu lūgšanu kreļļu semantiku, par pamatmetodi izvēloties struktūranalīzi.

Lūgšanu krelles un galvaskausi

Tibetas svētvietās daudzu svētceļnieku, mūku un laju, rokās var redzēt lūgšanu dzirnaviņas (skt. *mani*) un lūgšanu krelles (skt. *mālā*, tib. *phreng ba*). *Mālā*

⁷ Hackett, Rosalind I. J. "Anthropology of religion". *The Routledge Companion to the Study of Religion*, ed. Hohn R. Hinnells. London and New York: Routledge, 2005, p. 152.

⁸ V. V. Klīve definēja naturālismu šādi: "Naturālisms ir ieskats vai pārliecība, ka zinātniskās metodes un atklājumi ir atbilde uz visiem – ievērosim vārdu "visiem" – dzīves jautājumiem." (Klīve, V. *Pa kuru ceļu?* LELBA Apgāds, 1988, 49. lpp.)

⁹ Carp, Richard M. "Material Culture", pp. 478–480.

¹⁰ Sk. pētniecības tēmu piemērus: Dag Øistein Endsjø, review of *Religion and Material Culture: The Matter of Belief*, by David Morgan (ed.). *Numen*, 59 (2011), p. 100.



Iepirkšanās un garīgā prakse: mūks skaita mantras ar lūgšanu kreļļu palīdzību
Barkhoras ielā Lhasā (2016. gada jūlijs)

semantika un simbolika nav tik komplikētas kā *mani* gadījumā.¹¹ Lūgšanu krelles neatsauc atmiņā kosmosa uzbūvi un nesaistās ar debesu spīdekļu simboliku, un tomēr šim rituālajam objektam ir vērts īsi pievērsties. Lūgšanu krelles izmanto daudzu reliģisko tradīciju pārstāvji, to skaitā kristieši. Šim priekšmetam primāri ir funkcionāla nozīme: tas palīdz saskaitīt lūgšanas vai mantras reizes.

Tradicionālās budistu lūgšanu krelles sastāv no 108 izmēra ziņā vienādām pērlītēm. Hinduistu, džaiņu un budistu tradīcijā šim skaitlim ir sakrāla nozīme, turklāt to var dažādi interpretēt. Var sākt ar to, ka dievībai mēdz piedēvēt 108 vārdus. 108 var dalīt ar 12 un 9. Tas nozīmē, ka katrā zodiakālā mājā, kuras kopā ir 12, ir 9 planētas. Lūgšanu krelles mēdz izgatavot no dažādiem materiāliem, un saskaņā ar tantrisko tradīciju katram materiālam ir savs efekts. Tā, piemēram, miermīlīgos rituālos izmanto krelles no kristāla, pērlēm, baltām lotosa sēklām, baltā korāļa, gliemežvāka un ziloņkaula. Pavairošanas un uzkrāšanas rituālos dod priekšroku *mālā* no *bodhi* koka augļiem vai lotosa sēklām, zelta, sudraba un bronzas. Pievilkšanas un pakļaušanas rituālos lieto lūgšanu krelles no sarkanā korāļa, sarkanajām pērlēm, sarkanā sandalkoka u. tml. Rituālos ar iznīcinošo efektu izmanto krelles no rudrakšas sēklām, dzelzs, svina, dzīvnieka un cilvēka kaula. Noteikta rakstura praksēs lieto arī dažāda pērlīšu skaita krelles. Nomierināšanas un pavairošanas nolūkā lieto *mālā* ar 108 pērlēm; 25 pērļu virtene noder pakļaušanas rituāliem; briesmīgajās aktivitātēs izmanto 60 pērļu *mālā*.¹²

¹¹ Skat. Taivāne, E. "Tibetiešu lūgšanu rata *mani chos 'khor (ma-ni khor-lo)* iespējamās semantiskās saknes". *Reliģiski-filozofiski raksti*, Nr. XXVII. Galv. red. Solveiga Krūmiņa-Koņkova. Rīga: LU Filozofijas un socioloģijas institūts, 2019, 181.–203. lpp.

¹² Beer, R. *The Handbook of Tibetan Buddhist Symbols*. Boston: Shambala, 2003, p. 189.



Bērnu kopšana un garīgā prakse: sievietes apstaigā Džokanga tempļi, skaitot mantras Barkhoras ielā Lhasā (2016. gada jūlijs)



Vientuļā svētceļniece Lhasā, Džokanga tempļa laukumā, skaita mantras ar lūgšanu kreļļu palīdzību (2016. gada jūlijs)



Lūgšanu krelles no Tibetas ar 15 pērlītēm, darinātas no *bodhi* koka augļiem.
Diega savienojuma vietā ir Buddhas apskaidrības *stūpa*

Lūgšanu krelles ir tantrisko dievību, piemēram, briesmīgā Mahākālas¹³, atribūts. Tās ir darinātas no maziem galvaskausiem, kamēr bodhisattva Avalokitešvara, kurš pārstāv tantrisko dievību miermīlīgo aspektu, nēsā krelles no baltā kristāla vai pērlēm. *Mālā* var sastāvēt no sekcijām, kuras iedala ar citas krāsas pērlītēm vai pusdārgakmeņu pērlītēm. Dalījums ir domāts mantru saskatīšanas ērtībai. Šim pašam nolūkam kreļļu virtenei reizēm pievieno divas otiņas ar 10 maziem zelta, sudraba vai bronzas gredzeniem uz katras. Vienai otiņai galā ir maza metāla vadzra (skt. *vajra*), kas simbolizē līdzietību (skt. *karuṇā*), bet otrai – mazs metāla zvaniņš (skt. *ghaṇṭā*), kas nozīmē gudrību (skt. *prajñā*). Kas attiecas uz kreļļu diega savienojumu, tad uz tā visbiežāk mēdz būt uzmauktas vēl divas – tā sauktās “guru” – pērles. Viena no tām ir apaļa (simbolizē gudrību, kas ir iepazinusi tukšumu), bet otra ir cilindriskas formas (simbolizē pašu tukšumu). Abu pērļu salikums pēc formas atgādina stūpu. To dēvē par Buddhas apskaidrības stūpu. Ja diega savienojuma vietā ir trīs “guru” pērlītes, tad tās nozīmē trīs dārgumus, t. i., Buddhu, Dharmu un Sanghu, vai arī trīs *om a hum* mantras zilbes.¹⁴

Kā jau ir minēts, lūgšanu krelles darina no dažādiem materiāliem, cerot uz to īpašo efektivitāti. Tas zināmā mērā notiek sakarā ar tibetiešu īpašu attieksmi pret dabas stihijām, kas varētu būt zoroastrisma nopelns. Kas attiecas tieši uz augiem, minerāliem un metāliem, tad tiem ir svarīga loma ķīniešu natūrfilosofijā. Tajā katra

¹³ Mahākāla ir uzskatams par *jidamu* (tib. *yidam*), kas ir individuāla sargājošā dievība. Viņš izpilda arī meditācijas objekta lomu.

¹⁴ Ibid., pp. 189–190.

dabīga un arī sakompilēta viela satur *jiņ* un *jan* enerģētiku kādā proporcijā, kam ir liela nozīme dažādos cilvēka dzīves notikumos. Piemēram, uzskata, ka nefrīts iemieso *jan* enerģiju un līdz ar to ir apveltīts ar milzīgu dzīvības potenciālu. Tieši tāpēc nefrīta izstrādājumus mūsdienu Ķīnā uzliek uz mirušā cilvēka ķermeņa.¹⁵ Tradīcija ielikt nomirušā kapenēs nefrīta priekšmetus ar nosaukumu *cun* un *bi* bija zināma Ķīnā kopš neolīta laikmeta.¹⁶ Tādēļ domājams, ka tibetiešu lielā vērtība pret materiālu, no kura ir darinātas lūgšanu krelles un citi kulta priekšmeti, varēja nākt no Ķīnas.

Īpaši interesanta ir tradīcija darināt lūgšanu krelles no cilvēka kaula. Natālija Žukovska, Krievijas Zinātņu akadēmijas Etnoloģijas un antropoloģijas institūta Āzijas un Klusā okeāna pētījumu centra vadītāja, kura ilgus gadus aizraujas ar dažādu tautu lūgšanu kreļļu kolekcionēšanu, atzīmē, ka tibetieši mēdz darināt tās no cilvēka galvaskausa pieres vietas virs deguna, kas asociējas ar trešo aci jeb ādžņā (skt. *ājñā*) čakru. To sauc par visuredzošo aci, un tā ir saistīta ar pārpasaulīgām zināšanām, kuras var iegūt, praktizējot meditāciju daudzus gadus. No viena galvaskausa var izņemt tikai vienu tādu kaulu. Tas nozīmē, ka lūgšanu krellēm ar 108 pērlēm ir vajadzīgi 108 galvaskausi. Bieži domā, ka visi cilvēki, no kuru galvas kaula darina lūgšanu krelles, ir bijuši nogalināti, nevis miruši dabīgā nāvē. Tomēr tas tā nav. *Mālā* darināšanai izmanto augsta statusa un nopelniem bagātu garīgo personu galvaskausus. Turklāt viņiem noteikti ir jānomirst dabīgā nāvē. Ja cilvēku nogalina, tad viņa pieres kauls vairs neder *mālā* darināšanai. Parasti šādas lūgšanu krelles skolotājs nodod savam māceklim un tās ir liels retums. Dabūt tādas tirgū vai kā citādi vienkārši nav iespējams. Ja nu kāds cenšas pārdot lūgšanu krelles no kaula, pārliecinot jūs, ka tas ir no cilvēka galvaskausa, tad viņš ir krāpnieks. Šādas viltotas *mālā* parasti darina no dzīvnieka kaula.¹⁷

Natālijas Žukovskas kolekcijā gan ir viens tāds rožukronis, kas sastāv no 21 pērles par godu dievietes Tāras 21 hipostāzei. Ir interesants šī unikālā priekšmeta mantošanas stāsts, ar ko pētniece arī dalās:

Braucam vienreiz ekspedīcijā pa Mongoliju, un apkārt ir kaila stepe. Redzam jurtu. Mums bieži tā gadījās: iegriežamies, padzeram tēju un dodamies tālāk ceļā. Turklāt mongoļu tēja ir tas pats, kas mūsu zupa. Tā ir tēja ar pienu, ar saldo krējumu, ar sāli, gaļas gabaliņiem un apceptiem miltiem. Kad iegājām tai jurtā, tad kļuva skaidrs, ka nevis mūs ēdinās, bet mums nāksies ēdināt. Uz gultas gulēja cilvēks lamas drēbēs, un šis cilvēks mira. Seja pelēka, pakustēties nevar. Mēs pamēģinājām viņam kaut ko pajautāt, bet viņš nevarēja parunāt. Tad es devu komandu: ātri iededzinām uguni krāsnī, gatavojam no mūsu produktiem tēju ar pienu. Mums vienmēr līdzī bija sausais piens. Manā grupā parasti

¹⁵ Маслов, А. А. *Китай: укрощение драконов. Духовные поиски и сакральный экстаз*. Москва: Алетейя: Культурный центр «Новый Акрополь», 2006, с. 335.

¹⁶ Par nefrīta lietošanu Landžu un citu kultūru ietvaros skat.: Clunas, C. *Art in China*, 2nd edn. Oxford: Oxford University Press, 2009, pp. 15–16.

¹⁷ Жуковская, Н. «Четки – это что-то вроде компьютера древности с несколькими программами». *Восточная коллекция*, Осень 2009, сс. 45–46.

strādāja vairāki mongoļi, tāpēc visu izdarīja ātri un profesionāli. Gandrīz visi mongoļu etnogrāfi ir šajā lietā ar lielu pieredzi. [...] Vārdu sakot, pacienājam viņu ar tēju. Viņš centās kaut ko pateikt un visu laiku gribēja kaut ko, kas zem viņa bija, izņemt ārā. Es teicu saviem puisiem: "Piepaceliet viņu, kas tur tāds..." Un viņš ar savu roku izņēma šīs lūgšanu krelles. Protams, šim rožukronim nevajadzēja nokļūt krievu sievietes rokās. To pienācās nodot viņa māceklim. Bet tie bija gadi, kad lamas tikai sāka atgriezties no noietnēm. 60.–70. gadu sākums.¹⁸

Lūgšanu krelles nav vienīgais reliģiskais objekts, ko Tibetā mēdz darināt no cilvēka kaula. Uz šo kategoriju attiecas arī trauks (skt. *kapala*, tib. *thod pa*), kas ir nekas cits kā cilvēka galvaskausa daļa, kas attīrīta no mīkstajiem audiem, priekšauts un rokassprādzes no cilvēku kauliem, trompete no cilvēka liela kaula un mazās bungas *damaru*, kuras dažos gadījumos darina no cilvēka galvaskausa. Visus šos priekšmetus izmanto rituālos.

Piemēram, bungas *damaru* (tib. *rnga chung*), kuras izmanto *čod* rituālā (tib. *gcod rnga*), visbiežāk taisa no koka un dzīvnieka ādas. Tomēr daži *damaru* ir darināti no īsta cilvēka galvaskausa. Turklāt *damaru* ir dubultās bungas, kurām tradicionālajā Indijas tantrismā ir vajadzīgi piecpadsmit sešpadsmit gadus vecu brahmanu kastas zēna un meitenes galvaskausi. Tos piestiprina vienu pie otra Brahmas atveres vietā. Sievietes un vīrieša galvaskausu savienojums simbolizē *metodes* un *gudrības* sadarbību¹⁹, bez kuras tantriskais budisms nemaz neiztiec, kamēr *čod* rituāla saturs, kura būtība ir sava ķermeņa izbarošana gariem, padara *čod*, kā arī ar to saistīto atribūtiku radniecīgu šamanisma iniciācijai. Ir jāatceras arī tas, ka bungas ir neatņemams šamaņa atribūts.

Tantriskā budisma rituālos izmanto ne tikai cilvēka kaulus, bet arī miesu un asinis. Materiāla izcelsmi strikti diferencē. Tas, ka, piemēram, kādos rituālos ir ieteicams izmantot astoņgadīga vai incesta rezultātā dzimušā bērna asinis vai miesu u. tml., acīmredzot nozīmē attiecīgo prakšu maģisko izcelsmi un nolūku.²⁰

Cilvēka ķermeņa daļu izmantošanai rituālos un meditācijā ir arī cita veida semantiskā konotācija. Pirmkārt, nedrīkst aizmirst to, ka gan Indijā, gan Tibetā ir krietni lielāka pieceja mirušo cilvēku ķermeņiem. Indijā tos mēdz sadedzināt. Gadās, ka puslīdz sadedzinātus tos iemet upē. Pastāv arī paraža nogremdēt upē zem lieliem akmeņiem to cilvēku ķermeņus, kurus viena vai otra iemesla dēļ nav pieņemts sadedzināt. Tibetā ir vispārpieņemts izbarot liķus plēsējputniem²¹. Šis apstāklis paver plašākas iespējas liķu daļu lietošanai rituālos.

Margareta Guēna (*Margaret Gouin*), kura ir veltījusi savu grāmatu Tibetas apbedīšanas rituāliem, atzīmē, ka no mirušo cilvēku atliekām mēdz izgatavot tā sauktos *tsa tsa*, kas ir mazas figūras stūpas formā ar Avalokitešvaras nospiedumu

¹⁸ Жуковская, Н. «Четки – это что-то вроде компьютера древности с несколькими программами», сс. 46–47.

¹⁹ Beer, R. *The Handbook of Tibetan Buddhist Symbols*, pp. 107–108.

²⁰ Nebesky-Woikowitz, Réne de. *Oracles and Demons of Tibet: The Cult and Iconography of the Tibetan Protective Deities*. India: Book Faith India, 1996, pp. 343–345.

²¹ Paraža acīmredzot ir ienākusi Tibetā no Irānas.

vai mantras zilbēm. *Tsa tsa* darina, piejaucot pelnus vai samaltos kaulus māliem vai kādam citam materiālam. Figūriņas mēdz iesvētīt un tādā veidā mirušā cilvēka ķermeni šķīstīt. Pētniece apraksta gadījumus, kad vienu no apbedīšanas ceremonijās pārpalikušajiem kauliem aiznes uz nomirušā māju pie viņa radiem un izgatavo no tā *tsa tsa*, rituālā veidā izdzenot no figūriņām ļaunos garus. Ar šo eksorcisma rituālu panāk nelaiķa ieiešanu Sukhāvātī, t. i., buddhas Amitabhas šķīstajā zemē jeb paradīzē, jo kaulus un galvaskausus uzskata par karmas traukiem.²² Tas, ka, svētījot kaulus, ir iespējams parūpēties par cilvēka dvēseles eksistenci pēc ķermeņa nāves, liecina par prakses tantriskajām saknēm. Tieši tantrismā uzskata, ka miesa ar *prānu* kā tās kvintesenci ir ne tikai nesaraujami saistīta ar apziņu, bet ir tai burtiski pielīdzināma. Garīgā prakse, kas nodarbina ķermeni, automātiski ietekmē apziņu, un otrādi.

Mirušā palieku izmantošana rituālos ir saistīta arī ar senču kultu. Margareta Guēna norāda, ka konsekrētās *tsa tsa*, kuras darina no mirušā kauliem, palīdz ne tikai nelaiķim, bet arī dzīvajiem. Šīs miniatūrās figūriņas, kuras mēdz atstāt kādā šķīstā vietā, piemēram, kalnu alās, stūpās, meditācijas zālēs u. tml., dod svētību klātesošajiem. Ir interesanta tibetiešu paraža neizbarot tēva galvaskausu putniem vai utilizēt to kādā citā veidā, bet attīrīt to no mīkstajiem audiem un turēt mājās, un visai ģimenei dzert no tā ar lielu bijību, un tādā veidā nelaiķi pieminēt.²³

Šai paražai nav sakara ar budisma priekšstatu par dvēseles pēcnāves eksistenci. Gan budismā, gan hinduismā nebeidzamās reinkarnāciju virknes ideja ir kļuvusi par iemeslu īpašai attieksmei pret mirušo ķermeni: no tā ir jāatbrīvojas, jo tūlīt pēc tā nāves seko iemiesošanās jaunā ķermenī, kamēr vecais spēj tikai kavēt reinkarnācijas procesu: mirušā dvēsele varētu būt spēcīgi pieķērusies vecajam veidolam. Gan kremācija, gan liķa izbarošana putniem ļauj atbrīvot dvēseli no paraduma spēka.

Acīmredzot tradīcija turēt mirušā tēva galvaskausu mājās ir ļoti sena un nāk no neolīta revolūcijas laikmeta, par ko veiksmīgi stāsta krievu reliģiju vēsturnieks Andrejs Zubovs. Viņš atzīmē, ka paleolīta laikmetā dzīvo un mirušo mitekļi nepārklājās. Mirušos bija pieņemts apglabāt kādā attālumā no cilvēku dzīvesvietas. Savukārt neolīta laikā, kas ir nometnieku dzīvesveida iesākums, mirušos sāka apglabāt mājā. Tuvajos Austrumos nelaiķus guldīja zem grīdas vai apraka pie pašas mājas. 7. g. t. sākumā Jērikā mirušo galvaskausus modelēja ar māliem, bet acu dobumus inkrustēja ar kauri gliemežvākiem. Ziemeļsīrijā un Dienvidsīrijā mirušo galvaskausus uzmauca uz māla turētājiem. Acīmredzot visi šie galvaskausi stāvēja dzīvojamo māju plauktos. Atsaucoties uz J. Mellartu, Andrejs Zubovs secina, ka “senču kapus, [t. i.] dzimtas svētās relikvijas vajadzēja maksimāli tuvināt dzīvajiem, padarīt tos par dzīvo pasaules daļu. Pēctečus bija nepieciešams ieņemt un laist pasaulē burtiski uz tēvutēvu kauliem. Ne velti apbedījuma vietas bieži atrod zem neolīta māju māla soliem, uz kuriem sēdēja un gulēja dzīvie”²⁴. Nevar droši

²² Gouin, M. *Tibetan Rituals of Death: Buddhist Funerary Practices*. London: New York: Routledge, 2010, pp. 72–74.

²³ Ibid., pp. 72, 75–76.

²⁴ Zubov, A. B. *История религии: курс лекций. Книга первая: Доисторические и внейсторические религии*. Москва: МГИМО-Университет, 2006, сс. 166–169, 171.

zināt, vai senčus uzskatīja par Augstākās realitātes pārstāvjiem vai vidutājiem starp dzīvajiem un Augstāko, bet ir neapšaubāmas paralēles starp neolīta senču, un īpaši senču, galvaskausu godināšanu un līdzīgu paražu Tibetā.

Gerļa Badmajeve uzsver, ka dievbijīgo cilvēku mirstīgo atlieku daļas Tibetā uzskatīja par vislabākajiem vidutājiem rituālā un meditācijā starp cilvēku un augstākiem spēkiem²⁵, un acīmredzot tam pamatā ir pieminētais senču kults. Atcerēsimies, ka lūgšanu krelles no cilvēka kaula mēdz darināt no garīgā ziņā izcilu cilvēku galvaskausiem, kas padara lūgšanu krelles par īpaši efektīvu starpnieku un tiltu.

Roberts E. Fišers savā grāmatā par Tibetas mākslu norāda, ka kaulu izmantošana rituālo objektu darināšanā var būt saistīta ne tikai ar pirmsbudisma senču pielūgšanu Tibetā un Indijas tantrisma ietekmi, bet arī ar budistu mēģinājumu atgādināt sev par dzīves pārejošo raksturu²⁶, kas bez šaubām ir raksturīgi budismam kopš šīs reliģiskās tradīcijas aizsākumiem. Ieteikumus medītēt par mirušo ķermeni var atrast agrīnajos budisma tekstos, piemēram, Mahā Satipatthāna Suttā (*Mahā Satipatthāna Sutta*), kas ir nozīmīgs teksts Sutta Pītakas (*Sutta Piṭaka*) Dīgha Nikājas (*Dīgha Nikāya*) sastāvā.

Rezumējot gribētu citēt Natālijas Žukovskas vārdus par lūgšanu kreļļu fenomena būtību. Viņa teic, ka tās “ir kas līdzīgs senatnes datoram, kas ir apgādāts ar vairākām programmām. Sevis pilnveidošanās programma ir viena lieta. Filosofisko zinību, izpratnes pasaules apjēgšanas programma ir kas cits. Nu un terapeitiskais aspekts – kaut kas tāds nomierinošs – ir trešais.”²⁷

Secinājumi

Šajā īsajā pētījumā, kas bija velīts tibetiešu lūgšanu kreļļu semantiskajām saknēm, mums ir izdevies konstatēt, ka to izgatavošanas gaitā ir īpaši svarīgs materiāls, no kā tās darina. *Mālā* izejmateriāla izvēli ietekmē ķīniešu natūrfilosofijas pamati jeb mācība par *jiņ* un *jan*, zoroastrisma īpašā attieksme pret stihijām, tantriskā mācība par ķermeni kā izcilu atbrīvošanas līdzekli, maģiskais komponents, budistu pārdomas par nepastāvību, kā arī senču kults, kura saknes ir meklējamas neolīta laikmetā. Šāds neparasts semantisko faktoru sajaukums liecina par tibetiešu reliģiozitātes komplicēto eklektisko raksturu, ko ir grūti perfekti izanalizēt, jo pirmsbudisma Tibetā trūkst rakstisko liecību.

IZMANTOTĀ LITERATŪRA

1. Beer, R. *The Handbook of Tibetan Buddhist Symbols*. Boston: Shambala, 2003.
2. Carp, Richard M. “Material Culture”. *The Routledge Handbook of Research Methods in the Study of Religion*, Strausberg, M., Engler, S. (eds.). London and New York: Routledge, 2014.

²⁵ Бадмаева, Г. «Буддийская картина мира в звуках». *Восточная коллекция*, Зима 2005, с. 41.

²⁶ Fisher, Robert E. *Art of Tibet*. London: Thames and Hudson, 1997, p. 92.

²⁷ Жуковская, Н. «Четки – это что-то вроде компьютера древности с несколькими программами», с. 55.

3. Clunas, C. *Art in China*. 2nd edition. Oxford: Oxford University Press, 2009.
4. Endsjø, D. Ø. Review of "Religion and Material Culture: The Matter of Belief", Morgan, D. (ed.). *Numen*, 59, 2011.
5. Fisher, Robert E. *Art of Tibet*. London: Thames and Hudson, 1997.
6. Gouin, M. *Tibetan Rituals of Death: Buddhist Funerary Practices*. London: New York: Routledge, 2010.
7. Hackett, Rosalind I. J. "Anthropology of religion". *The Routledge Companion to the Study of Religion*, Hinnells, J. R. (ed.). London and New York: Routledge, 2005.
8. Klīve, V. *Pa kuru ceļu?* LELBA Apgāds, 1988.
9. Mann, Richard D. "Material Culture and the Study of Hinduism and Buddhism". *Religion Compass*, 8/8, 2014.
10. Nebesky-Woikowitz, Réne de. *Oracles and Demons of Tibet: The Cult and Iconography of the Tibetan Protective Deities*. India: Book Faith India, 1996.
11. Strijdom, J. "The Material Turn in Religious Studies and the Possibility of Critique: Assessing Chidester's Analysis of 'the fetish'". *HTS Theologiese Studies/Theological Studies*, 70(1), Art. #2116, p. 1. Pieejams: <http://dx.doi.org/10.4102/hts.v70i1.2116> (skatīts 15.02.2020.).
12. Taivāne, E. "Tibetiešu lūgšanu rata *mani chos 'khor (ma-ni khor-lo)* iespējamās semantiskās saknes". *Reliģiski-filozofiski raksti*, Nr. XXVII. Galv. red. Solveiga Krūmiņa-Koņkova. Rīga: LU Filozofijas un socioloģijas institūts, 2019.
13. Бадмаева, Г. «Буддийская картина мира в звуках». *Восточная коллекция*, Зима 2005.
14. Жуковская, Н. «Четки – это что-то вроде компьютера древности с несколькими программами». *Восточная коллекция*, Осень 2009.
15. Зубов, А. Б. *История религии: курс лекций. Книга первая: Доисторические и внеисторические религии*. Москва: МГИМО-Университет, 2006.
16. Маслов, А. А. *Китай: укрощение драконов. Духовные поиски и сакральный экстаз*. Москва: Алетейя: Культурный центр «Новый Акрополь», 2006.

Summary

The analysis of semantic roots of Tibetan prayer beads mālā can be attributed to the popular research field of Religion and Material Culture or Material Religion. The first part of the article contains discussion of the specific features of the new school of religious studies, i.e., the object and methods of research, and the reasons for the material turn in religious studies. In the second part of the paper, the formal questions concerning mālā are touched upon. Particular attention is dedicated to raw materials of which mālā are produced. One of the materials listed is human bone. An active use of human bone during Tantric rituals underscores a mixed character of mālā's semantic field that, in its turn, indicates the singularity of Tibetan religious eclecticism.

Keywords: *Tibetan prayer beads, mālā, phreng ba, human bone, Material Religion.*